

دانای اسرار الهی

یم کامل حاج ملا هادی سبزواری (1212-1285) میراث‌دار بزرگ فکرواندیشه و حکمت اسلامی و از چهره‌های کم نظیر حکمای الهی پس از عصر صدرالمتألهین از معروف‌ترین شارحان و مفسران حکمت متعالیه و عارفی عامل و کم نظیر است که عمر خویش را صرف تهذیب نفس و تحقیق و تحصیل و تالیف در علوم اسلامی کرد.

اندیشه درگذشت حاج ملاهادی سبزواری (اسرار) دانای اسرار الهی

حکیم کامل حاج ملا هادی سبزواری (1212-1285) میراث‌دار بزرگ فکرواندیشه و حکمت اسلامی و از چهره‌های کم نظیر حکمای الهی پس از عصر صدرالمتألهین از معروف‌ترین شارحان و مفسران حکمت متعالیه و عارفی عامل و کم نظیر است که عمر خویش را صرف تهذیب نفس و تحقیق و تحصیل و تالیف در علوم اسلامی کرد.

او از پرورش یافتگان مکتب حکمی اصفهان است که پس از تحصیل در مشهد به اصفهان می‌رود و از محضر بزرگانی چون ملا علی نوری، ملا اسماعیل اصفهانی واحدالعین و حاج محمدابراهیم کلباسی در فلسفه و حکمت و فقه کسب فیض می‌کند و پس از مدتی اقامت در مشهد به سبزواری بازگشته و در آنجا به تدریس و تالیف و تربیت شاگردان می‌پردازد و در اندک مدتی دارای چنان شهرت فراگیری می‌شود که اهل علم از اقصی نقاط جهان اسلام به تحصیل نزد او می‌شتابند و حوزه درسی گرم و پویایی با صدها شاگرد تشکیل می‌گردد و شمار شاگردان فاضل ایشان که بعدها به استادان بنامی تبدیل می‌شوند به بیش از هفتاد نفر می‌رسد. (1)

حاج ملا هادی سبزواری طبق سنت سلف، جامع معقول و منقول بوده و در عرفان عملی و تهذیب و طهارت نفس نادره عصر خویش بود. از مهم‌ترین خصایص اخلاقی او می‌توان به اعراض کامل از دنیا و ماسوی‌الله و توجه تام به حق و انجام طاعات و تهجد و توسل و تفکر و نشست و برخاست با فقر و پیگیری احوال آنان و نیز اغتنام تام فرصت و استفاده از وقت ذکر کرده‌اند. (2)

هانری کربن در توضیح این جنبه از شخصیت ملاهادی سبزواری می‌گوید: هادی سبزواری نمونه‌ای از حکیمی است که سهروردی در آغاز کتاب حکمت اشراق از آن سخن گفته است؛ کسانی که هم در حکمت نظری استادند و هم در تجربه معنوی، هم آگاه به دانش ظاهرند و هم آگاه به علوم باطن... او در طرح مسائل پیچیده فلسفه وجود ملا صدرا و شرح مثنوی مولوی به یکسان چیره‌دست است... (3)

نکته مهم دیگر شخصیت حاجی، قدرت تأثیر فراوان و نفوذ کلام کم نظیر ایشان بر مریدان و شاگردان است. ایشان دارای قدرت معنوی فراوانی بود و همین توانایی روحی تأثیر کلام او بر شنوندگان را بسیار بالا می‌برد. داستان‌های فراوانی از تأثیر کلام حاجی بر مریدان و شاگردان در تراجم ذکر شده است.

در حکمت نظری حاج ملا هادی سبزواری، فیلسوفی صدراپی است و حکمت متعالیه را حکمت برتر می‌داند. او همه سعی خویش را در توضیح و تبیین و تفسیر حکمت متعالیه به کار می‌برد.

آثار فلسفی حاج ملاهادی سبزواری را می‌توان به دو دسته عمده تقسیم کرد. دسته اول، شامل حاشیه‌ها و تعلیقات ایشان بر کتب ملاصدرا و دیگران است. دسته دوم آثار مستقل و تالیفی ایشان است. حواشی ایشان دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است. مهم‌ترین این حاشیه‌ها بر کتاب شریف اسفار نگاشته شده است و حدود یک‌سوم متن اسفار است و جز طبیعیات، تمام اسفار را شامل می‌شود.

این حواشی دارای کارکردهای متفاوتی است. گاه خلاصه عبارت ملاصدرا است به طوری که مباحث طولانی، با سلاست و روانی و در عین دقت خلاصه شده است و خواننده با مراجعه به آنها مطالب را به صورت دسته‌بندی شده دریافت می‌کند. کارکرد دیگر این حواشی توضیحی و تبیینی بودن آنهاست. در موارد فراوانی ما با تعلیقاتی مواجه می‌شویم که مقصود مؤلف را با بیانی شیوا توضیح می‌دهد.

کارکرد مهم دیگر، وجه تدافعی آن است. حاجی اشکالاتی که بر حکمت متعالیه وارد شده را تبیین نموده و به دفع آنها می‌پردازد. البته همت حاجی در این بخش در جهت فهم حقیقت است؛ به همین خاطر در بسیاری از مواضع، پس از نقل اقوال حکما، به داوری بین آنها می‌پردازد و در مواضعی که نظری را بر نظر ملاصدرا ترجیح می‌دهد بدون هیچ محدودیتی به قضاوت و بیان دیدگاه خویش می‌پردازد. او در این تعلیقات گاهی مدارک و مآخذ اسفار را ذکر می‌کند.

حواشی حاجی بر شواهد ربوبیه از نظر کاربرد همچون حواشی براسفار است با این تفاوت که نسبت به متن کتاب مفصل‌تر است زیرا ملاصدرا در تألیف شواهد جانب ایجاز را گرفته و سخنان عمیق و دقیق را با عبارات کوتاه بیان نموده است و سبزواری در توضیح مطالب، وارد بحث مفصل می‌شود.

آثار تالیفی فلسفی ملا هادی سبزواری شامل کتب مهمی چون اسرار الحکم، منظومه و شرح منظومه، رسائل فلسفی و حکمی، شرح الاسماء در شرح دعای شریف جوشن کبیر، شرح دعای صباح و شرح اسرار بر مثنوی مولوی است. منظومه یک دوره فلسفه و منطق است که برای تحصیل جدی فلسفی تألیف شده است. بیان سبزواری در این منظومه پرمحتوا و نیز شرح آن، لطیف و به دور از حشو و زواید است. او مبانی فلسفی را در ابیاتی رسا و بسیار موجز بیان کرده است. منظومه حکمت دربردارنده خلاصه کامل و دقیقی از حکمت اسلامی است که در تدوین و باب بندی آن حسن سلیقه و عمق دانش مولف نمایان است.

اگر چه ملا هادی سبزواری از پیروان ملاصدر است اما هرگز از سرتعصب استقلال رأی را از دست نمی‌دهد و هر جا که براساس تحقیق به نظری مخالف با صدرالمتالهین می‌رسد آن را ابراز می‌کند. به‌طورمثال در برهان صدیقین، صدرالمتالهین برهان شیخ الرئیس را کامل نمی‌داند و معتقد است برهان شیخ نیازمند مقدمات است زیرا در تقریر او مفاهیم مقسم قرار گرفته است و به‌طورکامل از وجود به‌وجود سیر نمی‌کند. ملاصدرا پس از نقد شیخ الرئیس، خود تبیین جدیدی از این برهان ارائه می‌دهد.

سبزواری معتقد است تقریر صدرالمتالهین نیز نیازمند فهم موضوعاتی خارج از تبیین برهان است زیرا مبتنی بر چند اصل فلسفی نظیر اصالت و بساطت و تشکیک وجود است. او پس از دفاع ضمنی از شیخ الرئیس و بیان اینکه مفاهیم، ابزاری برای فهم حقیقت است و شیخ مفهوم ماهوی را مقسم قرار نداده است، خود تقریر جدیدی بر پایه فقر وجودی ارائه می‌دهد.

اسرارالحکم نیز دیگر اثر تالیفی مهم ملا هادی سبزواری است که به فارسی و در 2 جلد، به خواهش ناصرالدین شاه قاجار تألیف شده است. جلد اول کتاب در حکمت نظری و جلد دوم آن در حکمت عملی است. ایشان در این کتاب به بررسی مهم‌ترین مباحث حکمت از مبدا تا معاد پرداخته و مسائل حکمی و کلامی را از بداهت و اشتراک وجود تا معاد و نبوت و امامت را مورد تحقیق قرار داده است. استشهاد در این کتاب به آیات و اخبار بیش از دیگر آثار سبزواری است و در مباحثی چون امامت و نبوت صبغه کلامی بر صبغه فلسفی ارجحیت دارد.

این کتاب از دو جنبه دارای اهمیت است یکی اینکه در اواخر عمر مؤلف نوشته شده و ایشان پس از سال‌ها تدریس و تألیف و تحقیق، به بیانی رسا و قلمی بسیار استوار دست‌یافته‌اند. دیگر اینکه در بحث حکمت عملی، بحث اسرار عبادات را نیز بیان کرده است. مثلاً ایشان در باب تکلیف، وجوب آن از جانب خداوند را لطف می‌دانند و سر آنکه دختر پیش از پسر مکلف می‌شود را به همین لطف بیشتر حق و نیز رسوخ و تمکین ملکه عفت در آنان بازمی‌گرداند.

ملا هادی سبزواری در بحث اسماءالله نیز دارای تألیف بسیار مهم شرح دعای جوشن کبیر است. از منظر حکیم، کل هستی مظهر حق و تجلی ذات در آئینه اسماء است و ملاهادی سبزواری نیز برای تبیین چگونگی این مظهریت به سراغ این دعا رفته است زیرا این دعا متأثر یکی از ادعیه مهمی است که به توضیح اسمای حسنی الهی می‌پردازد. روش این کتاب، فلسفی و عرفانی است و جناب مصنف هر جا که برای تبیین مسئله‌ای نیاز به ورود به مباحث عرفانی یا فلسفی یا حتی علم اعداد داشته، از آن اعراض نکرده است.

شرح دعای صباح نیز اثر دیگری است که حکیم اسرار، به همان شیوه شرح دعای جوشن کبیر آن را شرح داده است. مجموعه رسائل هفده‌گانه ایشان که غالب آنها را در پاسخ به پرسش‌های عرفانی، فلسفی و کلامی عالمان زمان خویش به زبان فارسی و عربی به رشته تحریر درآمده، دارای نکات بدیعی است. این رسائل در موضوعاتی چون نفس، توحید و معرفت حق، اسما و صفات خداوند به زبان فارسی و عربی به رشته تحریر درآمده است. در رساله‌ای که در جواب شیخ محمد ابراهیم واعظ تهرانی نگاشته است در مورد موضوعاتی چون خلود در جهنم، فلسفه خلقت انواع و اصناف، عدم استجاب دعا و... وارد بحث شده و تحقیقات عالمانه‌ای را ارائه کرده است.

شرح اسرار بر اسرار مثنوی مولوی اثر بدیع و لطیف دیگری است که ملاهادی سبزواری در آن به موشکافی و رمزگشایی در اسرار مثنوی پرداخته است. ایشان در این اثر نکات ناب و بدیع فلسفی و عرفانی را که مولوی به آنها اشاره کرده است به زیباترین وجه توضیح داده است. نی‌نامه یکی از مهم‌ترین بخش‌های مثنوی است که سبزواری در شرح و توضیح آن سنگ تمام گذاشته است. از ملا هادی سبزواری دیوان اشعاری نیز به جا مانده است که در آن غزل‌های دلپذیر زیادی به چشم می‌خورد.

رشته تسبیح بگسستیم ما بر میان، ز نار بر بستیم ما

جز غمت کاو بود با ما هم‌نفس در به روی جملگی بستیم ما

پیشه ما رندی و می‌خوارگی است شیشه ناموس بشکستیم ما

بوالعجب بین بی می و مطرب مدام همچو چشم مست او مستیم ما

هر که زخم کاری اسرار را دیده، داند صید آن شستیم ما

پی‌نوشت‌ها:

1) حکیم سبزواری، غلامحسین رضا نژاد (نوشین)، انتشارات سنایی، چاپ اول 1371، ص 137

2) همان 233

3) تاریخ فلسفه اسلامی، هانری کربن، ترجمه دکتر سیدجواد طباطبایی، انتشارات کویر چاپ اول 1373 ص 505

همشهری آنلاین - مسعود خشنودزاده: